

Ucelený náhled na vápenickou minulost obce Lažánky – sestaveno z dostupných zdrojů *

Podmínkou vzniku místní vápenické tradice je bezpochyby charakter podloží lažáneckého katastru, který protínají dva vápencové pruhy s výskytem bílomodrého, drobnozrnného a na pálení vápna výtečného kamene. Těžební vápencová oblast odedávna byla v severní části obce v trati zvané Tábory, kde i dnes navazuje stále aktivní těžba v soukromém kamenolomu.

Vápenec se v Lažánkách a okolí dobýval pravděpodobně od raného středověku a dokonce se traduje, že se zde pánilo vápno na stavbu hradu Veveří (13.-14.století); dále je v písemných pramenech z poloviny 15.století uvedeno, že „*vesnice Lažánky vyrostla z původních chalup uhlířů a vápeníků*“... a v další blíže nespecifikované tiskovině stojí: „*V roce 1692 bylo v Lažánkách 26 usedlých rodin, v Holasicích dvě; původní obyvatelé byli vápeníci, kteří za těžkých podmínek ručně lámali vápenec v blízkých Horkách (pomocí dlát, klínů a palic, jen do hloubky okolo 3m), ten v malých zemních pecích pálili na vápno.* Místní vápenec byl také nezbytnou surovinou pro tavbu železa z rudy, dobývané v 18.století v lažáneckém katastru a zpracovávané v nedaleké Šmelcovně. Dodnes jsou v okolí obce zachovány stopy po těžební činnosti z dávné minulosti – tři větší zarostlé lomy a několik menších různě členitých jam, které již dávno splynuly s přírodou.

První pece byly malé okrouhlé jámy, později se vápenky orientovaly do svahu, kde izolované zeminou udržely déle žár. V minulosti vápenictví nikdy nebylo lehkou obživou: Balvany z lomu bylo nutno rozbít na ploché kusy, ty se v zahloubené jámě rovnaly do kruhu stále blíže středu, takže prostor pro palivo se neustále zužoval, nakonec byla kopule uzavřena velkými placáky. Při této periodické výrobě zvané „*fůrová*“ se jedna vsádka páčila podle počasí a výhřevnosti otopu 12 až 15 hodin: Žářem se vápenec rozžhavlil doběla, pouze mezery mezi kameny zůstaly temné; teprve později, až zružověly a nakonec zbělely, bylo hotovo. Po vychladnutí se kusové vápno z kopule rozebralo, naložilo na fůru a rozvezlo k zákazníkům. Od poloviny 19.století se začaly stavět produktivní, uhlím vytápěné pece šachtové s vlastním tahem; po nich následovaly moderní vápenky kruhové, většinou vytápěné koksem a stavěné po vzoru dříve osvědčených pecí cihlářských. U každé vápenky muselo stát přístřeší ke skladování topiva a vápna i pro případný úkryt dělníků před nepohodou. Aby nemohl déšť vypálené vápno znehodnotit neřízeným uhašením, museli mít obchodníci povozy i korby nákladňáků dobře kryty. Od 19.století bylo již lažánecké vápno proslulé a žádané po celé Českomoravské vrchovině.

Po válce pece malých vápenických živností postupně vyhasínaly a v polovině minulého století zanikly úplně. Moderní výroba vápna se v Lažánkách udržela ještě čtvrt století (napřed ve třech, později ve dvou a nakonec zůstala poslední vápenka družstevní), až rokem 1971 byla definitivně ukončena.

Pro dokreslení vápenické historie následují chronologicky seřazené výpisky z Pamětní knihy obce Lažánek, svazek I. a II:

11.5.1925 při nenadálé bouři s krupobitím a přívalovým lijákem vznikla škoda v Žaloudkově vápenici; potoky vody zaplavily skladiště, kde znehodnotily 50q vápna.

1926: Pozemek proti domu č.137 s rozvalinami starých vápenic odprodán Sokolu za účelem zbudování hřiště.

1927: V dubnu vápeník Sova Bedřich kupuje první nákladní automobil, majitelem druhého, výkonnějšího se koncem října stává Sova Jan č.57 a třetí automobil si zjara 1928 pořizují Pařízek Alois a Sova Ondřej z č.28.

Stavební ruch si žádá zvýšení produktivity. Rostou parní pily, malé ruční cihelny se zdokonalují na výrobu strojní, vyhasínají malé zemní vápenky a stavějí se pece šachtové a kruhové. Nadvýroba přinesla propad ceny, ač je zboží stejně kvalitní jako dříve, když jezdili místní vápeníci přes půl Moravy a chválu našeho vápna bylo slyšeti ve Žďáře, Znojmě, Jihlavě, Mikulově, Pelhřimově, Jindřichově Hradci. Nyní jsou provozuschopné: 3 pece šachtové činné (+ jedna mimo provoz) a řada zemních vápenic na fúrovou výrobu. Prozíraví hospodáři navrhují ustát konkurenci založením družstva, ale malovýrobci nechápou zákon trhu, osočují se navzájem a mezi sebou se ničí. Návrh semknout se a spojenými silami postavit výkonnou kruhovou pec byl na schůzi 8.4.1928 zamítnut také pro odpor majitelů šachtových pecí, kteří dokonce nařkli navrhovatele z prospěchářství na úkor druhých (prý se majitel cihelny potřebuje zbavit 200 tisíců cihel skrz stavbu kruhové pece). Oba aktéři, páni Broža a Orator, se pokoření a uražení stáhli do pozadí, aby pozorovali postupný pád vápenické malovýroby.

1928: Na oslavu 10.výročí samostatné republiky obec zřídila na místě zbořených vápenic v severní části vesnice hřiště pro děti; plocha byla rozdělena: horní polovina osázena třešněmi a kolem spodní byly vysazeny ořešáky.

1936: V lednu na žádost Jana Zavřela z č.7 započato se stavbou vápenky Svépomocného družstva; po dobu čtyř měsíců zde našlo obživu 20-25 místních dělníků; původní odhad 100.000 Kč nákladů byl hodně překročen; provoz zahájen už na podzim, podílníky jsou místní rolníci: Zavřel Jan č.7, Zavřel Jos. č.109, David Martin č.35, David Jan č.9, Mašek Jos. č.55, Broža Jar. č.36, Sojka Stan. č.34 (+ 4 nečitelná jména na okraji kopie listu).

1936: Zrušena železniční trať Kuřim -Veverská Bítýška (zbudována v roce 1910 za účelem přepravy v Bítýšce plaveného kaolínu), a to především z důvodů ukončení těžby kaolínu v lažáneckém dolu, ale svou roli sehrála i konkurence autobusové dopravy; dotčení jsou i vápeníci, kteří pro uhlí do pecí teď musí jezdit až do Kuřimi.

1939: 15.října byl uspořádán rozhlasový přenos z malé vápenice Jana Davida, při němž na mikrofon mluvili Ant.David, Frant.Balabán a řídící uč.A.Havlíček; vše nahráno na gramofonové desky a vysíláno téhož dne.

1946: Po červnových volbách se MNV rozhodl pro výrobce vápna zavést povinnost platit do obecní kasy za těžbu z obecního lomu poplatek 50 Kčs denně a pro místní obchodníky za 1q vápna 1Kčs, pro cizí 2Kčs.

1947: Poválečný nedostatek dřeva způsobil odstavení dalších zemních vápenek, které chátrají; proto MNV vydal příkaz na zbourání a odklizení 12-ti malých vápenek na Kosové, kde se páliło postaru dřevem s produkcí 20-25q bílého kusového vápna za 12 hod.; co majitelé v termínu nestihli zbourat, to si rozebrali potřební občané.

Po válce od roku 1946 nastala konjunktura ve stavebnictví a v provozu jsou tři produktivní soukromé vápenky: pec Jana Sovy z č.57, družstevní vápenka v Táborech (Svépomocné družstvo výrobců a obchodníků vápnem) a menší pec společníků Vladimíra Zavřela č.31 + Bedřicha Sovy č.22.

1948: Spojením J.Sovy s V.Zavřelem a B.Sovou vzniká společnost Sova a spol, která rozšiřuje vybavení o drtič šterku. Soukromou živnost výroby vápna teď provozují dvě poslední pece: Družstevní svépomocná vápenka zaměstnávající 14 dělníků a společnost Sova a spol, kde pracuje 13 dělníků. Z nařízení úřadu práce museli oba majitelé pecí přistavět pro zaměstnance domky s jídelnami a bezpečným zázemím.

1949: Oba poslední podniky výroby vápna byly znárodněny a dány pod správu Moravskoslezských cementáren a vápenic Maloměřice; správcem se stal Fantišek Fila z Nuzířova.

K výročí 28.října byl na pozemku Kosová po odklizení zbouraných vápenic vysázen třešňový a višňový sad o celkové počtu 70 stromků.

1950: Obchod vápnem (nikoli výrobu) převzaly Keramické závody Brno a od té doby platili obchodníci za vápno těmto závodům. *Přes politický nátlak a systematickou likvidaci soukromých živností ještě po roce 1950 lažáneckému vápenickému řemeslu zůstává věrno 17 soukromých obchodníků s vlastními povozy:* Celkem 14 nákladních aut vlastní: Mašek Josef z č.55, David Jan č.38, Zavřel Jan č.36 + Broža Jaroslav č.36 (společné jedno auto), David Martin č.35, Zavřel Fantišek č.33 (má 2 auta), Zavřel Vladimír č.31, Zavřel František č.29, Žaloudek Jos. č.56, Sova Bedřich č.22, Sova Jan č.57, David Jan č.9, Zavřel Vladimír č.7, Sova Vladimír č.126.

Koňskými povozy vápno rozvázejí: Němeček František č.66, Sojka František č.26, Zavřel Josef č.109.

1953: Nařízena demolice velké šachtové vápenky, kterou na Kosové roku 1894 postavil p.Orator; ve výsledku moderní pec nesplnila očekávání pro nevýhodné umístění daleko od lomu (výrobu prodražuje dovoz vápence); původní majitel Jindřich Orator roku 1902 prodal vápenici za 8 tisíc Josefu a Valentinu

Žaloudkovým, kteří v ní pálili vápno až do r.1938; nyní byla zchátralá stavba majitelem odklizená a materiál použit na stavbu domu.

Také opuštěná Oratorova cihelna, která vyhasla rovněž v roce 1938, byla zbourána a odklizená.

Dnem 1.7.1953 převzal vápenky - výrobu i prodej vápna - Okresní průmyslový podnik v Tišnově, správu vede bývalý vápenický dělník Melichar Zavřel z č.134. K vápence byl zaveden telefon a v roce 1956 také elektřina.

1959: Vápenky uspořádaly pro rodiny zaměstnanců vlastivědný zájezd do Jižních Čech.

1962: V provozu jsou poslední 2 vápenky (po zavedení elektřiny zmodernizované, vytápěné koksem) jako součást podniku „Výroba staveních hmot okres Brno-venkov“ a zaměstnávají 31 dělníků, jednoho hlídače a dvě kancelářské síly (vedoucím zůstává dělník Melichar Zavřel). Práce je velmi těžká a nebezpečná, naštěstí se dosud žádné vážné úrazy nevyskytly. Roční plán vyrobit 1070 vagonů kusového vápna byl překročen; v obou pecích se denně vypálí na 400q suroviny, což je ročně 1070 vagonů kusového vápna; odvoz průběžně zajišťují 3 nákladní auta. Kvalitní vápno jde dobře na odbyt.

1967: Do konce roku 1966 jely obě vápenky naplno; pro úbytek kvalitního vápence je letos Sovova pec u hřiště (*později Havílkova*) odstavena. Dnem 1.1.1967 převzal lom ONV Brno venkov – správa silnic za účelem výroby kamene a šterku. Jako poslední zde dožívá bývalá svépomocná Družstevní vápenka, která stále zaměstnává 20 dělníků s roční produkcí 6855 t kusového vápna + 182 t vápenné krupice (denně vyrobí 200-240 q vápna); loni zde bylo vytěženo rekordních 13 271 tun kamene a k pálení bylo zpracováno celkem 12 300 tun vápence.

1970: Stavba brněnské dálnice, náročná na spotřebu kameniva, urychlila stavbu plánované moderní drtírny šterku, pro kterou byl v červenci 1970 vybrán prostor lažáneckého lomu v Zadních Horkách; toto rozhodnutí zároveň předurčilo staletou tradici k zániku a zpečetilo osud místního proslulého řemesla vápenického.

1971: Plamen poslední Družstevní svépomocné vápenice vyhasl k 31.12.1971.

1972: Zahájila provoz moderní drtírna kamene s třídírnou šterku, vybavená vodovodem a sociálním zařízením včetně sprch. Každý měsíc brněnská dálnice, panelárny a další velké stavby spolykají na 15 tisíc tun drcené lažánecké skály. Hned v prvním roce provozu 26 dělníků vyrobilo celkem 173,6 t šterku a 1,2 t lomového kamene v celkové hodnotě 6,5 milionu Kčs. Staří vápeníci přeškolení na bagristy žasnou nad tím, že množství vápence nyní vytěžené za jediný rok by stačilo v minulosti zdejšími vápeníky na celé století.

*Tak skončila tradice „Vápenných Lažánek“
(přízviskem odlišeny od stejnojmenné vesnice u Blanska),
kde se řemeslo pálení vápna dědilo z generace na generaci a místním
obyvatelům bylo obživou po staletí. K dnešku zůstaly dochovány zbytky dvou
posledních pecí, které velmi rychle a nezvratně chátrají. Je to škoda, - jako
unikátní technická památka by si zasloužily zrekonstruovat a zachránit pro
generace příští.*

*Zbývá jen s úctou připomenout
zasloužilé lažánecké rody
fortelných starousedlíků a poctivých řemeslníků
s vícegenerační vápenickou tradicí:*

*Sova na č.57
David č.35
David č.9
Orator č.41
Žaloudek č.56
Sova č.22
Broža č.36
Zavřel č.33
Zavřel č.31
Mašek č.55*

*Z místní tradice mistrů vápeníků vznikl i návrh obecního znaku, kde středové
zobrazení cihlové vápenice po stranách doplňují symboly bohatého porostu
smíšených lesů (vlevo jehličnatý, vpravo listnatý strom); tyto tři figury spojují
minulost se současností. Slavnostní dekret o udělení znaku v Praze osobně
převzal starosta obce pan F. Zetka dne 1.února 1994.*

** Na základě ústních informací od místních pamětníků a za použití materiálů
z pamětních knih obce Lažánky (svazky I a II), sborníku Vlastivědy moravské,
výpisu z Báňského archivu v Kutné Hoře, státního archivu v Brně a dalších
tiskovin v březnu 2012 sestavila místní kronikářka Eva Zavřelová.*